

Thomas Hobbes'da Bireysel Hak ve Özgürlükler

Individual Rights and Freedoms in Thomas Hobbes

Özgür Nihat DÖNMEZ¹

Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,
Erzurum, Türkiye

Atatürk University, Faculty of Theology,
Department of Philosophy and Religion
Sciences

nihat7530@gmail.com

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Osman ELMALI²

Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,
Erzurum, Türkiye

Atatürk University, Faculty of Theology,
Department of Philosophy and Religion
Sciences

oelmali@atauni.edu.tr

Öz

Mutlak monarşi ile yönetilen toplumlarda bireysel hak ve özgürlüklerin olmadığı yönünde bir kanı hâkimdir. Bu çalışmada Thomas Hobbes'un siyaset felsefesinde bireysel temel hak ve özgürlüklerin olup olmadığı ve kapsamı araştırılmıştır. Mutlak ve sınırsız güce sahip egemen, Hobbes için her ne kadar önemli ise de Hobbes'un bireylere tanıdığı hak ve özgürlükler de oldukça dikkat çekicidir. Yaşama hakkı başta olmak üzere yasaların üstünlüğü, özel mülkiyet hakkı, hak arama hürriyeti, adil yargılanma hakkı, din ve vicdan hürriyeti gibi temel hak ve özgürlüklerin günümüz insan hakları ilkeleriyle büyük ölçüde uyumlu olduğu kanaatine varılmıştır. Ancak Hobbes'un bireylere tanıdığı özgürlükler pozitif hukuk çerçevesinde yasaklanmayan alanda ifa edilebilir. Mutlak egemen kamu yararı için hak ve özgürlükleri her zaman kısıtlama hakkına sahip olsa da bu engelleme şartlar oluşmadan yapılmaz. Bireysel iyilik devletin iyiliğini tercih etmektir ve devlet güçlü kaldığı sürece bireyler özgürdür.

Anahtar Kelimeler: Thomas Hobbes, siyaset felsefesi, temel haklar, bireysel özgürlükler

Abstract

It is widely believed that there are no individual rights and freedoms in societies ruled by absolute monarchy. In this study, the existence and scope of individual fundamental rights and freedoms in Thomas Hobbes' political philosophy were investigated. The rights and freedoms that Hobbes recognizes for individuals are also important as sovering power. It has been concluded that fundamental rights and freedoms such as the right to life, private property, fair justice, and the freedom of religion are compatible with principles of contemporary human rights. However, the freedoms that Hobbes recognizes for individuals can be exercised in the field which not prohibited within positive laws. Although the absolute sovereign has right to restrict freedoms at any time in the public interest, this restriction isn't made without conditions. The good for individual is to prefer the good of the state and individuals are free as long as the state remains strong.

Keywords: Thomas Hobbes, political philosophy, fundamental rights, individual freedoms

Geliş Tarihi/Received 22.11.2022

Kabul Tarihi/Accepted 07.02.2024

Yayın Tarihi/Publication Date 25.03.2024

Cite this article as: Dönmez, Ö.N. & Elmali, O. (2024). Individual rights and freedoms in Thomas Hobbes. *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(1), 12-22.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

17. yy ekonomik, siyasi, sosyal ve dini alanda Avrupa'nın büyük kısmında çalkantıların olduğu dönemdir. Özellikle papanın devletlerin üzerinde ilahi iktidar iddiası, din merkezli savaflara ve mezhep çatışmalarına yol açtı. Avrupa toplumu tüm bu mücadeleyi uzun süre yaşamış ve ağır sonuçlarla karşılaşmıştır (Kutluay, 2020, s. 15). Henüz yüzyılın başlarında Protestan isyanıyla alevlenen ve kısa zamanda İtalya'dan İngiltere'ye kadar birçok ülkeye yayılan "otuz yıl savafları" toplumlar üzerinde ciddi tahribata neden olduğundan halk güçlü monarşi sistemlerine ihtiyaç duydu (Ebenstein, 2009, s. 199). Diğer yandan 17. yy akli esas alarak skolastik felsefe ve Rönesans felsefesini tamamlamış, ileri sürülen birey merkezli akılcı yaklaşım bu dönemi "rasyonalizm yüzyılı" haline getirmiştir (Özden ve Elmalı, 2014, s. 123). Şöyle ki matematik ve astronomide kaydedilen ilerlemeler doğanın matematik ve fizik kavramlarla anlaşılabilceği sonucunu doğurdu. Doğa, akıl ve zihin arasında bir uyum olduğunu düşünen Descartes, Hobbes, Spinoza, Leibniz gibi filozoflar görüşlerini akıl ve rasyonalizm temelinde şekillendirdi (Gökberk, 1993, s. 250). Bilimsel gelişmeler sayesinde doğal hukukun meşruiyeti teolojiden koptu ve buna paralel olarak siyasetin de teolojiyle ilişkisi kesildi (Göze, 1989, s. 127). Birey ise rasyonel bir varlık olarak merkeze konuldu ve bireysel haklar ekseninde, kişi özgürlükleri tartışıldı (Cevzici, 2001, s. 12-13; Tannenbaum, Schults, 2013, s. 200). Ayrıca bireysel hak ve özgürlüklerin kazanılmasında en önemli diğer etken burjuva sınıfının oluşması ve siyaset üzerindeki baskılarıdır. 17. yy'da yaşanan tüm bu gelişmeler aydınlanma dönemine zemin hazırlamıştır (Sarica, 1983, s. 16-24).

Thomas Hobbes içinde yaşadığı dönemin bilimsel ve felsefi gelişmelerine paralel olarak metafizik ve teolojiyi tamamen dışlayıp kendine özgü mekanik materyalist, deneyci, nominalist ve natüralist bir felsefe geliştirdi (Özden, Aktaş, 2017, s. 860-861; Gökberk, 1993, s. 280-281). Onun ontolojisi ve epistemoloji üzerine tesis ettiği siyaset teorisi onu modern devletin ilk savunucusu yaptı (Zelyüt, 2010, s. 11-12). Dönemin iktidar mücadeleleri, mezhep çatışmaları, iç savaflar ve isyanlara adeta balyoz indirircesine sosyal sözleşmeye dayandırdığı egemen devlet görüşünü öne sürdü. Bencil ve çıkarıcı insanoğlunun barış içerisinde yaşamasının tek yolu, onlarda korku uyandıran mutlak güce sahip egemen ile mümkündür. Hobbes için mutlak egemen öyle kudretlidir ki adeta onun üzerinde başka güç bulunmayan ölümlü Tanrı'dır. Egemen, devleti kuran sözleşmeye taraf olmadığından sözleşmeden kaynaklı yükümlüğü yoktur. Taraf olmayan birinin de sözleşmeye aykırı hareket ettiği söylenemez ve egemenin yaptıklarından dolayı ona hesap sorulamaz, yargılanamaz ve ceza verilemez (Hobbes, 1998, s. 116). Egemenin gücü de onun yasalara tabi olmaması ve yaptıklarından sorumlu tutulmamasından kaynaklanır. Yasama, yürütme ve yargıyı tek elden yürütme hakkına sahip egemen, her türlü tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Hal böyle olunca mutlak ve otoriter bir yönetimin kişilere bireysel hak ve özgürlükler tanımayacağı akla gelir. Ancak düşünülenin aksine Hobbes'un bireylere tanıdığı hak ve özgürlükler oldukça fazladır. Adeta günümüz dünyasının savunduğu temel hak ve hürriyetleri büyük oranda benzer şekilde öne sürmüştür. Manet'in belirttiği gibi Hobbes felsefesinde, hak kavramının yerini iyilik kavramının alması ve devamında insan haklarına vurgu yapılması liberalizmin izlerini taşır. Leo Straus'a göre de Hobbes bireysel ödevler yerine bireysel doğal hakları savunmuş ve devletin koruması altına almıştır. Bu nedenle liberal ilkelerin ilk kurucusunun Hobbes olduğu söylenebilir (aktaran Ağaoğulları, 2009, s. 265).

Hobbes'a göre özgürlük genel olarak sınırlandırıcı dış engelin olmaması anlamına gelirken bireysel özgürlük ise kişinin kapasitesi, fiziksel gücü ve aklının bir şeyi yapmaya yeterli olmasına ek olarak o şeyi yapma iradesinin engellenmemiş olmasıdır (Hobbes, 1998, s. 139). Özgürlük dış etmenin yani yasaların belirlediği çerçeve dâhilinde engellenmemiş olan şeylerden dilediği gibi tadını çıkarmaktır. Fakat bireye tanınan bu özgürlük devlete karşı özgür olma hakkını beraberinde getirmez. Özgürce hareket etmeyi sağlayan bu alan devlet tarafından her zaman kısıtlanabilir. Birey özgürlüğü, devletin takdir ettiği kadardır (Hobbes, 1998, s. 139-142). Halkın özgürlüğü de aynı şekilde yasal alanda serbest olmak demektir. Halk özgürlüğü toplumun tamamının devlete karşı özgür olması veya antik filozofların savunduğu gibi özgür toplumun sadece demokraside bulunacağı anlamına gelmez. En kötü yönetimlerde bile bireyler birtakım özgürlüklere sahiptir (Hobbes, 1998, s. 142-143). Öyleyse Hobbes'a göre özgürlük pozitif hukuk tarafından yasaklanmayan şeyleri yapmaktır. Yani özgürlüğün devletin kurulması ile başladığını söylemek yerinde olacaktır. Doğa durumunda her türlü hakka ve özgürlüğe sahip olan insanın, gerçek özgürlüğü devletle beraber elde etmesi çelişki gibi görünebilir. Ancak doğa durumunda her şeyde olan haktan yararlanma, beraberinde özgürlüğü getirdiği düşünülse bile, insanlar kaçınılmaz savaş haline girdiklerinden aslında haklarını kullanamazlar. Ağaoğulları'nın ifade ettiği gibi, doğa durumunda mutlak özgürlüğe sahip insanların sınırsız hak iddiaları paradoksa dönüştüğünden, mutlak özgürlük aslında doğa durumunda özgürlüğün olmadığı anlamına gelir (Ağaoğulları, 1994, s. 260).

Özgür bireyin tanımında iradenin dış etkenlerden sınırlandırılmaması görüşü Hobbes'un De Cive ve daha önceki eserlerinde bahsetmediği ancak Leviathan'da yeni bir boyut kazandırdığı olgudur. Skinner'in belirttiği gibi Hobbes Leviathan'da yaptığı tanım ve açıklamalarla dönemin klasik özgürlük anlayışına alternatif modern özgürlük fikrinin dönüm noktası olmuştur

(Skinner, 2018, s. 163). Hobbes'un bu görüşlerini detaylandırarak olursak öncelikle özgür iradenin olup olmadığını açıklamak gerekir. Hobbes'a göre eski düşünürler özgürlüğün doğuştan geldiğini veya iradenin doğuştan özgür olduğunu düşünerek yanıılmışlardır (Hobbes, 1998, s. 142, 143). İnsan kendisine haz veya acı veren şeyi seçme özgürlüğüne sahiptir ancak gelecekle ilgili akıl yürüttüğünde kendine fayda verecek olanı seçer ve hazzı acıya tercih eder. Bu iradi karar kötü olandan kaçınmak şeklinde zorunlu bir tercihtir (Hobbes, 1998, s. 39). Yani Hobbes rasyonel bir yaklaşımla özgürlüğün teşekkülünde akli devreye koyar. Dolayısıyla birey özgür iradesiyle değil aklının çıkarımı gereği özgürce tercih yapar. Zarakolu'nun ifade ettiği gibi Hobbes'da özgür iradeden değil, irade özgürlüğünden bahsedebiliriz (Zarakolu, 2013, s. 157-158). İrmaktaki eğitimden dolayı su nasıl zorunlu olarak akıyorsa aynı şekilde bir nedenden dolayı iradenin sonucu insanın özgür davranışı da bir zorunluluktur (Hobbes, 1998, s. 140). Dış engeller devreye girdiğinde ise özgür davranış kısıtlanacaktır. Kısaca bireyin arzularıyla uyumlu şekilde davranmasını kısıtlayacak dış etken yoksa o zaman insanın özgür davrandığı söylenebilir (Copleston, 1991, s. 69). Yasalar özgürlüğü sınırlandıran veya bireysel özel alanın sınırlarını içeren dış etmenlerdir. Korku, özgürlük veya zorunluluk ile tutarlı olduğundan yasalara uyup uymamakta özgür bir insan, devletin vereceği cezadan korktuğundan yasaya uyar (Ağaoğulları, 1994, s. 260; Hobbes, 1998, s. 140). Akıl yasaya aykırı hareket ettiğinde acı ve üzüntünün ortaya çıkacağını muhakeme ettiğinden irade zorunlu olarak yasaya uymayı tercih edecektir.

Burada Hobbes'un görüşlerini daha iyi anlamamıza olanak sağlayan ancak çelişki gibi görünen yeni bir problem ortaya çıkar. İradenin seçimi zorunluluk ise birey doğası gereği yasaya uygun hareket etmek mecburiyetinde midir yoksa bireyin yasaya aykırı davranışı tercih etme özgürlüğü var mıdır? Yani bireyin akli çıkarımı yasaya uymasını göstermesine rağmen, yasaya uyup uymama konusunda özgür olup olmadığıdır. Skinner bu durumu yasaya ve adalete aykırı davranıştaki özgürlük ile yasaya aykırı ancak adalete uygun davranıştaki özgürlük şeklinde iki yönden araştırır. Hobbes'un belirttiği gibi yasalar insanları birbirine bağlayan zincirlerdir ancak onları kırmak kolaydır (Skinner, 2018, s. 177). Bu nedenle her ne kadar korku faktörü yasaya uymayı gerektirse de insanın yasa dışı hareket etmeyeceğini garanti edemez. İnsan doğru olmayan bir akılla veya tutkularıyla her zaman hareket edebilir. Hobbes akla aykırı davranışın ya beceriksizlikten ya da doğru akıl yürütememekten kaynaklandığını söyler (Hobbes, 1998, s. 247). Diğer yandan insanlar kendi sahip oldukları gücün daha fazlasını etrafa gösterme eğilimindedirler. Bu nedenle beyhude gurura kapılırlar ve şiddete başvururlar (Hobbes, 2014, s. 27). Şiddet ise yasaya ve adalete aykırı olduğundan cezalandırılmayı gerektirir. Ayrıca Hobbes cezalandırma sistemine yönelik açıklamalarında suçları tasnif ederek kamusal ve şahsi suçlar ile ağırlaştırıcı nedenleri ifade etmiştir. Bu da bireylerin yasa ve adalete aykırı davranabileceğini gösterir. Sonuç olarak bireysel özgürlük yasalar dâhilinde kullanılır ancak birey kendine çizilen sınırların dışına çıkma iradesine de sahiptir.

Yasalara aykırı ancak adalete uygun davranışlardaki özgürlük ise Ağaoğulları'nın ifade ettiği gibi bireyin doğa durumunda sahip olduğu ve kesinlikle devredilemeyen hakları beraberinde getirir (Ağaoğulları, 2009, s. 263). Bu ise bireyin en temel hakkı yaşama ve kendini savunma hakkıdır. Birey kendi hayatını ve yaşamını garanti almak zorundadır. Birey, kendi yaşamına son vermesi veya başkasını öldürmesi için zorlanamaz (Hobbes, 1998, s. 142). Yaşama hakkına Hobbes'un Leviathan'da öne sürdüğü diğer hak ve özgürlükler de eklenince, günümüz insan hakları ve özgürlüklerle ilgili tamamı olmasa da birçok ilkeyi benimsediği anlaşılır. Öncelikle Hobbes'un özgürlükçü yanını doğa durumundan çıkma çabasında bulmak mümkündür.

Yöntemler

1. Doğa durumundan çıkış çabası ile özgürlük arayışı

Bireylerin doğa durumundan çıkma ve barışı sağlama çabasının altında bireysel hak ve özgürlüklere duyulan ihtiyaç bulunmaktadır. Doğa durumunda insanlar hak ve özgürlüklerini sınırsız biçimde kullanmalarına rağmen aslında hiçbir hak ve özgürlüğe sahip değildir. Doğa durumunda tüm bireyler eşittir ve her şey üzerinde doğal olarak hak iddiasındadırlar. Martinich'in belirttiği gibi doğa durumunda eşit haklara sahip bireyler korunmasız olmaları açısından da eşittir (Martinich, 1999, s. 144). Eşitlikten de güvensizlik doğar, çünkü amaçlardaki eşitlik o şeyi elde etme açısından rekabeti doğurur. Herkes birbirini potansiyel tehdit olarak görür ve birbirlerini yok ederek egemenliğini kabul ettirmeye gayret gösterir (Hobbes, 1998, s. 83). Dolayısıyla güvensiz ve korumasız bireyler karşılıklı eşit oranda saldırgan ve öldürücü olurlar. Diğer yandan sahiplenilenler ile yaşam ve itibarını koruma ve gücünü devam ettirme zarureti herkesi birbirinin düşmanı yapar. Hobbes'un belirttiği gibi insan insanın kurdudur (homo homini lupus) ve birbirleriyle sürekli savaş halindedir (Hobbes, 2014, s. 1; Hobbes, 1998, s. 85). Bu savaş ise tek bireyin değil herkesin herkesle savaşıdır (bellum omnium contra omnes) (Hobbes, 1998, s. 84). Savaş durumunun olduğu bir yerde bilimden, sanattan, üretimden ve tarımdan bahsedemeyiz. Savaşın insanlara getirdiği tek şey korku ve endişeden başka bir şey değildir. Bu korkuların en önemlisi ise hayatını kaybetme korkusudur (Hobbes, 2014, s. 31). Hâlbuki insanların güvende olma, kendine ait hareket alanı içerisinde temel ihtiyaçlarını karşılama ve haklarını korkusuzca kullanmaya ihtiyacı vardır. Ayrıca insanların sanat ve bilimsel çalışma yapmaları ile ekonomik faaliyetlerde

bulunmaları kamusal alan içerisinde mümkün olduğu kadar, bireysel özgürlükleri doğrudan ilgililen konulardır. Savaş halinde ise bu faaliyetleri yürütmeye imkân sağlayan hak kullanımından bahsedilemez.

Hobbes savaş halinde akli kademeli şekilde devreye koyar (Durkheim, 2012, s. 35-36). Akıl doğal olarak barışın iyi olduğunu anlar ve doğru çıkarımla doğa yasalarının ana fikrini oluşturan erdemlere ulaşır (Ağaoğulları, 2009, s. 205). Doğa yasalarının özü insanların kendilerine nasıl davranılmasını istiyorsa başkalarına da aynı şekilde davranmalarınıdır (Hobbes, 1998, s. 87). Bunun için de bireylerin ilk yapması gereken haklarından feragat etmeleridir. Bu ana fikir üzerine inşa edilen erdemler doğa yasalarını anlamakta yeterlidir fakat Hobbes'a göre insanlar doğa yasalarına da riayet etmezler, çünkü doğa durumunda yasalara uymayı zorlayan ve korku uyandıran bir güç veya otorite yoktur (Hobbes, 1998, s. 65-91). Dolayısıyla insanlar üzerinde korku uyandırarak onları kontrol altında tutan ve ortak faydaya yönelten genel güç zaruridir (Hobbes, 2014, s. 82). Bu ise herkesin ortak rızası ve kararı ile haklarını bir kişiye veya meclise devretmeleriyle kurulan devlet ile mümkündür. İnsanların mutlu, huzurlu ve refah içinde yaşamalarının tek yolu devletle beraber tek bir kişilik haline gelmektir (Hobbes, 2014, s. 83; 1998, s. 114).

Sonuç olarak insanlar kendilerine yaşam alanı oluşturup refah içinde yaşamak üzere devleti kurarlar. Devlette yaptığı pozitif yasalarla bireyleri yaşamını, gereksinimlerini ve mülkünü güvenceye alır. Nitekim Hobbes, *Elements of Law* adlı eserinde devletin öncelikli vazifesinin halkın iyiliğini temin etmek olduğunu belirtir (salus populi suprema lex) (Hobbes, 1841, s. 213). Yine *Leviathan*'da devletin görevinin, toplumun iyiliğini ve güvenliğini, devlete zarar vermeden emeğiyle elde ettiği rahat ve huzuru sağlamak olduğunu ifade etmiştir (Hobbes, 1998, s. 222). Öyle ise tutkularının peşinde koşan insan varlığını devam ettirmek için aklının buyruğuna uyarak genel iyiyi tercih edecek ancak toplum için iyi olanın belirlediği sınırlar dâhilinde bizzat kendisi için iyi olandan faydalanacaktır. Doğa durumundan çıkış çabasının altında yatan genel nedenin bireysel hak ve özgürlükleri tesis etme olduğu gayet açıktır.

2. Yasaların bireysel hak ve özgürlüğü temini

Hobbes'a göre yasaların bireylere özgürce davranacakları hareket alanı tanıdığı yönünde çıkarım yapmak mümkündür. Öncelikle tartışılması gereken günümüz modern hukukta eşitlik ve özgürlüklerin temini yasaların herkese eşit ve adil uygulanması ile mümkündür. Hobbes *Leviathan*'da iyi bir yasanın adil olması gerektiğini belirtir. Devletin tüm yasaları, kamu iyiliğini amaç edinir ve hiçbir yasa adalete aykırı olamaz (Hobbes, 1998, s. 231). Ayrıca Hobbes yasaların toplumu oluşturan bütün sınıflara eşit şekilde icra edilmesi şartını savunur. Örneğin zengin soylular ile fakir uyruklara verilen cezalar aynıdır. Devlet güçlülerin tarafını tutarak adaletsiz davranırsa toplumda nefrete yol açar (Hobbes, 1998, s. 228). Yasaların adilliği ve eşit uygulanması ilkesi Hobbes'un toplumu oluşturan bireylere yasal güvence sağlayarak fırsat eşitliği tesis ettiğini gösterir. Bireysel mahrem alanın temininde her birey aynı şekilde haklara sahip olmalıdır. Güçlülerin hakim olduğu bir toplumda zayıfların kısıtlı haklara sahip olması Hobbes'un inandığı devlet biçimine aykırıdır. Dolayısıyla bireysel hak ve özgürlüklerin güvenceye alındığı söylenemez.

İkinci olarak dikkat çeken en önemli konu yasaların cezalandırıcı veya kısıtlayıcı olmaması gerektiğidir. Hakların özgürce kullanımı, hareket alanını daraltan yasalarla mümkün değildir. Yasaların özendirici ve teşvik edici olması bireyin gelişimini sağlar ve özgürce davranmasına olanak verir. Çok sayıda yasa ile kurallar ve yasaklar çöplüğü oluşturulduğu takdirde bireysel hareket alanı aynı ölçüde daralacaktır. Hobbes'un bu kapsamda açıklamaları oldukça dikkat çekicidir. Hobbes'a göre pozitif yasa neyin yapılabileceğini neyin yapılmayacağını gösteren devletin emrettiği kurallardır (Hobbes, 1998, s. 176). Bununla beraber yasanın özü, yasaklar koyarak insanların iradi özgürlüklerini kaldırmak değil teşvik edici olmak ve insanları yönlendirmektir. Hobbes *De Cive*'de bu durumu şöyle açıklar: "zira yasalar insan eylemini ortadan kaldırmak için değil ama onu yönlendirmek için icat edilmiştir; tıpkı doğanın nehrin akışını durdurmak için değil ama onu yönlendirmek için yarattığı setler gibi" (Hobbes, 2014, s. 181). Devlet ekonomik gelişimin sağlanması için teşvik edici olmalı, matematik ve sanatlarla ilgili yasalar yapmalıdır (Hobbes, 2014, s. 180, 181). Bu anlamda Hobbes'un, insanların özgürlüklerini geliştirici yasaları savunduğu gayet açıktır. Hobbes'un görüşünü destekleyen diğer husus *De Cive*'de açıkladığı üzere yasaların gerektiği ölçüde yapılması ve aşırı sayıda yasalardan kaçınılması yönündeki görüşüdür. Doğruyu ve yanlış ayırt etmek için konulan kurallar toplum yararı için gereklidir. Ancak çok sayıda yasa koymak aynı oranda kısıtlamayı beraberinde getirir ve insanların özgürce hareketlerini kısıtlar. Ayrıca anlam karışıklığına neden olacağından insanlar bilmeyerek yasaya aykırı davranabilir. Bu nedenle yasalar Hobbes'a göre mümkün olduğu kadar az sayıda olmalı, gerekmedikçe yasa yapılmamalıdır. Yasa azlığı özgürlüklerin aynı oranda fazla olduğu anlamına gelir (Hobbes, 2014, s. 181-182; 1998, s. 147). Bu manada insanlar yasaların sınırlarını belirlediği ölçüde dilediği gibi serbest hareket edebilir ve özgürlüklerinin tadını çıkarabilir (Hobbes, 1998, s. 147). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bireylere tanınan bu özgürlük devletin üstünde değildir ve karşı çıkma hakkını doğurmaz. Güvenlik ve benzeri gerekçelerle her zaman kısıtlanabilir.

Anlaşılabileceği üzere Hobbes'un görüşlerinde kişilerin özgürlükleri hakkında detaylı yasa yapılamayacağı gayet açıktır. Yasaların azlığı özgürlüklerin rahatça kullanımına yol açar. Ross, konuyla ilgili olarak, günümüzde en küçük ayrıntının dahi yasayla düzenlenmesine eğer Hobbes şahit olsaydı, egemenin mutlak güce olan inancından daha fazla dehşete kapılacağını ifade eder (Ross, 2008, s. 128). Gerçekten de günümüzde yapılan yasa, yönetmelik ve ilgili mevzuatlar her ne kadar gerekli ise de bireylerin hareket alanını zaman zaman daralttığı açıktır. O halde Hobbes'a göre yasalar mutlak egemenliği güvenceye alır ve güçlü bir devleti tesis eder. Mutlak güce sahip devlet ise kişisel özgürlüklerin kullanımına olanak sağlar. Hobbes mutlak ve otoriter yönetimden yana olduğu kadar aynı zamanda bireyselliği de ön plana çıkarmıştır.

3. Temel hak ve özgürlükler

3.1. Yaşama hakkı:

Yaşam hakkı doğa durumundan itibaren var olan ve devletin kurulmasıyla bile devredilemeyen en temel ve en önemli haktır. Doğa durumu hayatını koruma, yaşamını sürdürme ve savunma üzerine inşa edilir. Yine yaşamını savunmak üzere toplum uzlaşır ve kendilerini güvenceye alan egemeni tesis ederler. Bireylerin tüm haklarını devralan egemen her türlü tasarrufta bulunma hakkına toplum adına sahip olur ve yaptıklarından dolayı sözleşmeye taraf olmadığı için kendi yasalarına tabi değildir. Bu nedenle egemenin, başka bir ifadeyle devletin kararları her şeyi kapsar ve toplum tarafından sorgulanamaz veya cezalandırılmaz (Hobbes, 1998, s. 114-116-215). Egemen bireyin öldürülmesine dahi karar verebilir ancak burada Hobbes'un öne sürdüğü yaşama hakkına dayanan direnme hakkı ortaya çıkar. Birey devretmediği yaşam hakkını korumada egemene karşı özgürdür. Bir kişiden kendini veya başkasını öldürmesi istenemez. Öldürülmesi emredilmiş bir kişi kendi hayatını savunmak için egemene itaat etmeyebilir ve kendini savunma hakkına sahiptir (Hobbes, 1998, s. 142-145). Yaşama hakkı Hobbes'da o derece önemlidir ki devlet savaşmayı ve uymadığında cezalandırılacağını emretse dahi bireyin bazı durumlarda buna uymama hakkı vardır. Savaşa kendisi yerine başka birini gönderebilir veya savaş meydanından kaçtığı anda vatan haini olarak ilan edilmemelidir (Hobbes, 1998, s. 145). Kişi hayatını kaybetme korkusuyla kaçtı diye hain ilan edilmesi Hobbes'da haksızlık olarak görülmektedir. Yaşama hakkıyla ilgili bir diğer konu, bireyin hayatını sürdürmek için gıda gibi elzem olan şeylere ulaşması gerekir. Birey o şeyi elde etmek üzere yasalara aykırı davranmak zorunda kalmışsa cezadan muaf tutulur (Hobbes, 1998, s. 200). Dolayısıyla yaşama hakkı en temel hak olarak adaletle uygundur ve gerektiğinde bu hak yasa ihlalini dahi beraberinde getirir.

3.2. Özel mülkiyet hakkı:

Hobbes'un sosyal sözleşmeyle beraber bireylere özel mülkiyet hakkı tanınması ve bireysel sahiplenmeleri devletin güvencesi altına koyması, onun bireysel hareket alanı sağladığına dair önde gelen delillerinden birisidir. Hobbes'a göre doğa durumunda her şey üzerinde hak iddiası olduğundan yasa ve adalet yoktur. Adaletin olmadığı yerde de mülkiyetten bahsedilemez. Bu nedenle mülkiyet hakkı pozitif yasalarla beraber ortaya çıkar (Hobbes, 1998, s. 29-85). Bir anlamda özel bireysel alan mülkiyet hakkının kazanılmasıyla ortaya çıkar. Özel mülkiyetin elde edilmesinden önce bilinmesi gereken, devletin tüm mülkiyete sahip olduğudur. Özel mülkiyetin oluşması için de ilk yapılan, devletin takdirine göre toprağın paylaşılmasıdır (Hobbes, 1998, s. 164). Toprağı sahiplenilen birey onu kendi yararına kullanır ve başkalarının kullanım hakkını men etme hakkına sahip olur (Hobbes, 1998, s. 165). Ancak toprak sahipliği devlete karşı kazanım değildir ve devletin otoritesini zayıflatıcı olamaz. Dolayısıyla devletin toprak üzerinde hakkı her zaman vardır (Zarakolu, 2013, s. 316). Bu nedenle Ağaoğulları Hobbes'un tanıdığı özel mülkiyet hakkının koşullu olduğunu söyler. Devlet her zaman özel mülkiyete müdahale edebilir fakat bunun sebebi yine uyruğun iyiliği ve kamu menfaatidir (Ağaoğulları, 2009, s. 239). Diğer yandan Hobbes Leviathan'da devletin toprağa müdahalesini ve pay almasını doğru bulmadığını ifade eder. Toprak üzerine keyfi vergi koyma ihtimali olduğundan devletin tiranlığa dönüşmesine yol açabilir (Hobbes, 1998, s. 166). Anlaşılabileceği üzere Hobbes toprak sahipliğini bir anlamda güvenceye almakta ve özel mülkiyeti korumaktadır.

Hobbes'da özel mülkiyetin konusunun sadece toprak değil sahiplenilen ve üretilen her şeyi kapsadığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki birey sahip olduğu toprak veya malları satma, satın alma, kiralama, mübadele ve borç verme hakkına sahiptir ve devlet gerekli usulü yasalarla belirler. Böylece ticaret yapılmasına olanak sağlayan Hobbes, ticaretin sadece ülke içerisinde değil yurtdışında da yapılabileceğini belirtir ve para veya değerli maden kullanımına değinir. Ancak neyin satılıp satılamayacağı, devlet güvenliği açısından devlet tarafından belirlenir (Hobbes, 1998, s. 166,168). Günümüzde savunma ve teknolojiyi ilgilendiren ürünlerin satımı sadece devlet yetkililerinin değil gerektiğinde meclisin onayını gerektirdiğinden Hobbes'un kısıtlamalarının gayet makul ve gerekli olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca Hobbes tüccarların tekelleşmesine karşıdır ve rekabeti öngörür (Hobbes, 1998, s. 154-155). Bu ise Hobbes'un serbest piyasa ekonomisine olanak tanıdığını gösterir.

Hobbes'un bireysel mülk edinmeye verdiği önemi, uyrukların zenginleşmesi üzerine yaptığı tavsiyelerden daha net anlıyoruz.

Hobbes, De Cive’de tembelliğe karşı olduğunu ifade ederek zenginliğin yolunu, çalışmakta bulur. Tembellik devlet tarafından yasaklanmalı ve halk toprağı işlemeye ve su ürünlerinden gelir elde etmeye özendirilmelidir (Hobbes, 2014, s. 180). Element of Law’da halkın variyetini artırması için ticaretin iyi düzenlenmesi, emeğin sağlanması ve israfın önlenmesi gerektiğini söyler (Hobbes, 1841, s. 215). Bu alanda devlet teşvik edici olmalı, bilimsel gelişmelere olanak tanınmalı ve eğitimde matematik dâhil tüm sanatlarla ilgili yasalar yapılmalıdır (Hobbes, 2014, s. 181). Diğer yandan Hobbes’un ileri sürdüğü vergilendirme sistemi az çalışanla çok çalışanın mal varlığını koruyucu ve bireysel sahiplenmeleri geliştirici niteliktedir. Hobbes’a göre vergiler toplumun tüm sınıflarına eşit şekilde uygulanır ve adildir. En alt tabakada yer alan bireyler ile varlıklı kimseler devletten aynı oranda hizmet gördüğünden devlete ödeyecekleri vergi miktarı da eşittir ancak az çalışanla çok çalışandan alınacak vergi, mal varlığına göre değil yaptığı harcamalara göre belirlenir (Hobbes, 2014, s. 177-178; 1841, s. 216). Bu nedenle malvarlığı fazla olan kişiler sahip olduklarının vergisini vermezler. Sadece harcamalarına göre vergi öderler.

Sonuç olarak Hobbes’un özel mülkiyeti kurucu, koruyucu ve geliştirici görüşe sahip olduğu ortadadır. Özel mülkiyeti elde etme ve ondan dilediği gibi faydalanma hakkı temel bireysel haklardan biridir ve liberal görüşlerin temelini oluşturan en önemli ilkedir. Burjuvanın söz sahibi olmasına neden olan, özel mülkiyetle beraber ortaya çıkan emek değer teorisi Marksist düşüncelerin gelişmesine yol açmıştır. Liberal görüşe yapılan eleştiriler kamu ve özel alan tartışmasını derinleştirir.

3.3. Hak arama özgürlüğü:

Leviathan’ın 21. bölümünde ifade edildiği üzere birey borç, toprak veya bir malın mülkiyeti, kendisinden talep edilen bir hizmet veya cezalar konusunda pozitif yasalarla uyumsuzluğa düşerse, bireyin hakkını arama hürriyeti vardır. Birey hak arama hürriyetini kanunla düştüğü itilafa binaen yargıca başvurmak suretiyle kullanır. Ancak hak arama hürriyeti devletin doğrudan uygulamalarına karşı değil, devletin kendi yasalarından kaynaklı ihtilaf durumunda ortaya çıkar. Aksi halde egemenin emrine itiraz edilmesi mümkün değildir (Hobbes, 1998, s. 146). Bu da bireylere uyumsuzlukların çözümü ve yasa ile çelişen haksızlıkları gidermek için yargıya başvurma hakkını beraberinde getirir. Hak arama özgürlüğü sadece yasa ile uyumsuzluk durumunda değil ayrıca itiraz hakkının kullanılması ile de ortaya çıkar. Birey yargıya başvurup hakkını aradığı halde alınan kararın yanlış olduğu veya yargılamanın adil olmadığı kanaatindeyse itiraz hakkını kullanabilir. İtiraz doğrudan egemene veya onun belirlediği mercie yapılır. Egemene yapılan itirazda verilen karar kesindir ancak yetkili merciinin kararına tekrar itiraz edilecekse egemen son kararı verir (Hobbes, 1998, s. 161).

Hobbes’un hak arama özgürlüğünde bahsedilen itiraz hakkı kamu kurumlarının icraatlarına veya bizzat kamu görevlisinin kendisine yapılan uygulamalara karşı da kullanılır. Hobbes’a göre kamu kurumları yasayla kurulur ve yasaların belirlediği sorumlulukların dışına çıkamazlar (Hobbes, 1998, s. 151). Hobbes kamu kurumlarının işlemlerine her zaman itiraz edilebileceğini söyler ve hatta bu hak zorunlu ve oldukça gereklidir (Hobbes, 1998, s. 152). Böylece kamusal kuruluşların haksızlıklarına karşı bireyin güvenceye alındığı anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere günümüz ulus devletlerin en önemli problemlerinden biri de kamu kurumlarının haksız eylemleridir. Hukuk devletinin en önemli ilkelerinden biri de kamu hizmetlerinin herkese eşit ve adil götürülmesi, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin benimsenmesidir. Diğer yandan kamu görevlileri de kendi kurumlarının haksız eylemleriyle karşı karşıyadır. Hobbes haksızlığa uğradığını düşünen kamu görevlisinin itiraz hakkı olduğunu savunur. Görevlinin itirazı kendi kurumuna veya itiraz ettiği kuruma değil devletin belirlediği yargıca veya komisyona yapılır. Yetkili yargıç veya merci itirazı değerlendirir ve karara bağlar (Hobbes, 1998, s. 153). Böylece kamu kurumlarında şeffaflığın ve hesap verebilirliğin oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılır. Bu ise bireysel özel alanın önemini ve kutsallığını gösteren bir diğer gerektir. Ancak tekrar ifade edecek olursak egemenin bizzat emirlerine, kararına ve kendi yasalarına uygun icraatlarına itiraz etme hakkı bulunmaz. Aksi halde bu, devleti tanımamak ve kabul etmemek demektir. Egemeni tanımayan ise egemenin sadece düşmanıdır ve egemen onun üzerinde her türlü cezalandırma yetkisine sahiptir.

Sonuç olarak Hobbes’un görüşlerinde hak arama özgürlüğüne olanak sağlayan en önemli ilkeler bulunmaktadır. Devlet hukuki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturma hakkına sahiptir (Hobbes, 1998, s. 119). Bu hak aynı zamanda devletin görevidir. Egemen kamunun genel yararı için adil yargılama ve adaletli sağlamak üzere sorumluluk taşır. Yargılama görevini bizzat yürüteceği gibi adalet mekanizması kurarak ve yargıçlar atayarak da yerine getirir (Hobbes, 2014, s. 171-217). Böylece her birey hakkını aramak için başvuru hakkına sahip olur. Kendisi davalı duruma düştüğünde ise devlet adil yargılamakla mükellef olduğundan hak arama özgürlüğü beraberinde adil yargılanma hakkını getirir.

3.4. Adil yargılanma hakkı:

Hobbes’a göre yargılamadaki adaletsizlik devleti zayıflatan ve yıkıma götüren en önemli sebeplerden biridir ve egemenin varlık nedenine aykırı bir durumdur. Yargı toplumun her kesimine eşit götürülmeli verilen kararlar toplumsal sınıf farklılıklarına göre değil zengin veya fakir herkese eşit şekilde, kanunda yazdığı gibi uygulanmalıdır. Adaletsizlik güvensizliğe

ve nefrete yol açar. Nefret ise devletin yıkılmasının sebebidir (Hobbes, 1998, s. 228). Adil yargılanma hakkıyla ilgili Hobbes’da birçok ilkeye ve çağını aşan modern görüşlere rastlıyoruz. Bunlardan ilki adil yargılamanın kabiliyetli ve liyakatli yargıçlarla yapılmasıdır. Hobbes hukukçulardan farklı olarak yargıçlarda bir takım ek nitelikler olması gerektiğini söyler. Yargıç, mal, mülk, servet ve unvana değer vermemeli ve adalet temel yasasını çok iyi özümsemelidir. Dikkatle dinleme, özümseme ve karar verme gibi yeteneklere sahip olmanın yanı sıra korku, nefret, öfke gibi duygulardan uzak durmalıdır (Hobbes, 1998, s. 187). Adil yargılama, öncelikle üstün kişiliğe, erdeme ve donanıma sahip tarafsız bir yargıçla mümkündür. Üstün kişiliğe, erdeme ve donanıma sahip yargıcın adil ve tarafsız olacağı gerçektir. Adil yargılamayı etkileyen faktörler hakimın yetersizliği olduğu kadar dış baskılar veya rüşvet de olabilir. Hobbes yargıçlar karar alırken hediye veya nüfuzdan etkilenmemeleri gerektiği görüşündedir (Hobbes, 2014, s. 183).

Adil yargılamadan bahsedebilmek için genel ilke yargılamanın delillere göre yapılmasıdır. Hobbes hakimın kararını delillere ve tanık ifadelerine göre vermesi gerektiğini savunur. Kanıt yoksa yargıç kararını kişisel öfke veya acıma duygusuna göre vermemelidir. Delilleri dikkate almayan yargıç adaleti reddetmiş ve adaletsizliği savunmuş olur. Hobbes’un bu görüşleri çok dikkat çekicidir. Bununla beraber Hobbes daha ileri seviyede şaşırtıcı görüşler öne sürer. Buna göre yargıç, olması gereken şekilde doğru bir karar verse bile şayet deliller göz ardı ediliyorsa yargıç adaletsizdir ve ön yargılıdır (Hobbes, 1998, s. 184). Anlaşılan o ki vicdanen doğru olsa da delillere göre yargılama esastır. Bu ise günümüz modern yargılama hukukunun en temel prensiplerinden biridir.

Bir diğer ilke hâkimin boşluk doldurma yetkisi ile yanlış dahi olsa yargı kararlarının aynı türden başka davalara gerekçe olamayacağıdır. Yargı yasalarına göre yürütülür ancak bazen yasada hüküm olmayabilir. Hobbes yasalarda boşluk olması durumunda yargıcın doğru akılla değerlendirme yapıp karar vermesi gerektiği görüşündedir. Ancak inisiyatif kullanarak verilecek karar doğa yasalarına aykırı olamaz ve devletin isteyeceği şekilde kamu yararına uygun olmalıdır (Hobbes, 1998, s. 181). Yasalarda boşluk olsun veya olmasın yargıcın yanılması veya hatalı karar vermesi gayet olağandır. Ancak hatalı bir karar aynı şartlara haiz benzer bir davaya kriter teşkil etmez ve diğer kararları bağlamaz (Hobbes, 1998, s. 182). Bu ise yargıcı bağımlılıktan kurtarır ve tesir altında kalmadan karar vermesine olanak tanımakla beraber yargıcın üstünlüğünü ortaya koyan görüştür. Diğer yandan birey yargıcın kararlarına itiraz hakkına sahiptir.

Günümüz modern ceza hukukuna uygun olarak Hobbes’un ileri sürdüğü diğer ilkeler cezaların kanuniliği ve orantılık ilkesi ile suçu oluşturan unsurların gerekliliğidir. Öncelikle Hobbes’un ceza yasaları hakkında, yasaların ruhu ve amacı hakkında savunduğu görüşlere bakmak gereklidir. Doğa yasaları gereği devlet cezalandırma hakkına sahiptir ancak bu hak kullanılırken devlet geçmişteki kötülükleri değil gelecekteki iyilikleri dikkate almalıdır (Hobbes, 2014, s. 182). Yani ceza yasaları yapıcı, caydırıcı ve özendirici olmalı, cezalandırma ise sadece araç olarak kullanılmalıdır. Hobbes’a göre haksız bir eylemin suç sayılması için o eylemi yapmaya niyet etmek yeterli değildir. Eylem yok ise sadece niyet ettiği için kişi cezalandırılmaz. Ayrıca işlenen eylemin pozitif yasalara göre suç sayılması gerekir. Yasalarda suç kabul edilmeyen eylemin cezalandırılması mümkün değildir (Hobbes, 1998, s. 192-193).

Hobbes’un kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesini ispatlayan bir diğer gerekçe kanunların geçmişe yürümeyeceğine yönelik görüşlerinde bulunabilir. Hobbes Leviathan’da “hiçbir şey, eylemin işlenmesinden sonra yürürlüğe giren yasayla suç haline getirilemez” ve “eylemden önce ilan edilmiş cezalar, eylemden sonra daha büyük cezalar verilmesinden kişiyi kurtarır” diyerek kanunsuz suç olamayacağı görüşündedir. Buna rağmen aykırı hareket edilmesi adalet değil bireye yapılan düşmanlıktır (Hobbes, 1998, s. 195). Ek olarak bir eylemin suç olup olmadığını bireyin bilmemesi yani kanunlardan habersiz olması mazeret değildir. Kişi yasaları ve suç sayılan eylemlere verilen cezaları öğrenmek için gayret göstermelidir. Diğer yandan doğru akılla düşünen birey doğa yasalarını ve pozitif yasaları öngörebilir (Hobbes, 1998, s. 182-194-195). Kişiyi cezadan kurtaran tek şey tutsaklık halinde veya yaşamını idame ettirmek ve canını korumak için başka çare olmadığı durumlarda yasayı çiğneyebilmesidir (Hobbes, 1998, s. 199-200).

Anlaşıldığı üzere Hobbes yaşam ve kendini koruma hakkına kutsallık atfeder. Bu ise aslında Hobbes’un bireyciliğinin en önemli göstergesidir. Yasaların amacı suç işleyen bireyde korku uyandırmaktır. Ceza yasaları bireyin gelecekte muhtemel iyi eylemleri dikkate alınarak yapıldığından cezalandırmadaki ölçü, eylem ve sonuçla alakalı olmalıdır. Hobbes hafif eylemlere ağır cezaları öngörmez. Ağır cezalar devleti yıkmaya yönelik veya toplumda infial uyandıracak suçlar ile devletin adaletini küçümseyen suçlara verilmelidir (Hobbes, 1998, s. 182-231). Devlete karşı işlenen suçlar kamu suçu, şahsa karşı işlenen suçlar ise özel suçtur. Davalar da kamu davası “judicia publica” veya özel dava şeklinde yürütülür (Hobbes, 1998, s. 205). Tüm bu açıklamalar Hobbes’u adil yargılama ilkesinin sıkı bir savunucusu yapar.

3.5. Eğitim hakkı ve düşünce özgürlüğü:

Hobbes'da eğitim hakkı doğrudan günümüzde ifade edildiği gibi değil devletin güvenliğine yönelik tehditlere karşı bireylerin eğitilmesi yönünde anlam kazanır. Bu nedenle eğitim ayrı bir haktan ziyade devleti zayıflatan zararlı düşünce ve eylemler karşısında devletin görevi şeklinde ortaya çıkar. Egemenin mutlaklığına, bölünmezliğine ve gücüne yönelik her türlü zararlı düşünceler zihinden kazanılmalıdır. Bunun yolu ise ancak eğitimden geçer (Hobbes, 1841, s. 218). Devlet kamu yararı gözettiği için bireysel veya toplumda farklı sınıflara göre değişen iyiyi değil toplum için genel iyiyi esas alır. Ancak toplum eğitimle bilinçlendirilmediği ve kamusal iyi özümsemediği takdirde bireyler devletin yasalarını ve cezaları düşmanca görürler (Hobbes, 1998, s. 223).

Eğitim devletin denetimi ve kontrolü dışında serbest bırakıldığında amacı belli olmayan ve gizli planları olan kişilerce suiistimal edilir ve devlete karşı zararlı düşünceler halka öğretilir. Zamanla devlete karşı birlik ve gruplar oluşturulur ve devleti yıkan faaliyetler baş gösterir. Sonuçta devlet içinde devlet kurulması kaçınılmaz hale gelir (Hobbes, 2014, s. 159-179). Bu nedenle Hobbes'a göre eğitim ve düşünce tamamen devletin kontrolünde olmalı, hangi düşüncelerin öğretileceğine veya yasaklanacağına devlet karar vermelidir. Yayınlanacak kitaplar devletin yetkilendirdiği heyetler tarafından incelenmeli ve yayınlanmasına izin verilip verilmeyeceği değerlendirilmelidir. Yine bu heyetler toplumun önünde kimin konuşacağına karar verir ve konuşma içeriğini inceler (Hobbes, 1998, s. 118). Dolayısıyla devlet denetimi dışında, kitap yazmak veya farklı düşünmek mümkün değildir. Hobbes'un devlet kontrolünde tek düze eğitim ve tek düze düşünceyi savunduğu apaçık ortadadır. Bu ise bireysel özel alanı zedeleyen durumdur. Günümüzde her türlü düşünce özgürce savunulabilir ve farklı görüşler toplumsal zenginlik olarak görülür. Ancak Hobbes'un iyi vatandaş oluşturma amacı göz ardı edilmemelidir. Günümüz devletlerinin zayıflamasına ve yok olmasına yol açan devlet karşıtı ideolojilerin özgürlük kamuflesi altında serbestçe yıkıcı faaliyet gösterdikleri ortadadır. Diğer yandan Hobbes'un sınırı, devlet güvenliğine kasteden düşüncelerle ilgilidir. Yasanın olanak verdiği alanlarda şüphesiz bireylerin düşünce özgürlüğü kısıtlanmamıştır fakat çok hassas bir konudur.

Hobbes'un tek tip eğitim ve sansür görüşlerine rağmen bireyin gelişimini esas alan eğitim hakkının tamamen olmadığı anlaşılmamalıdır. Hobbes bilim, sanat, matematik gibi diğer alanların öğretilmesini devletin görevi olarak görür (Hobbes, 2014, s. 181). Çocuk ve genç eğitimi oldukça önemlidir. Çocukların zihinleri boş kağıt gibidir o yüzden çocuklara eğitim aileden başlanarak verilir. Çocuk aileden babaya ve devlete saygılı olmayı ve etik davranmayı öğrenmelidir (Hobbes, 1841, s. 218). Zararlı düşünceler ceza korkusuyla değil öğreterek zihinlerden kazanır. Eğitimde hata yapan kişiler yerine bizzat hatanın kendisi hedef alınmalıdır. Hobbes'a göre eğitimde üniversitelerin yeri de oldukça önemli yer tutar (Hobbes, 2014, s. 176; 1998, s. 227). Totaliter ve baskıcı rejimler eğitimsiz halkın daha kolay yönetileceğine inanmışken Hobbes bunun aksine halkın eğitilmesi taraftarıdır. Güçlü devletler bilinçli ve eğitilmiş bireyler ile mümkündür. Bilgisiz ve eğitimsiz uyruk devlete itaatin ne olduğunu idrak edemezken eğitilen, kendi sorumluluğunu ve egemenin haklarını bilen uyruk ise isyana kalkışmaz (Hobbes, 1998, s. 222; Ağaoğulları, 2009, s. 242). Bununla beraber Hobbes'da tamamen bireysel alana yönelik özgürlükleri geliştirici mükemmel bir düşünce özgürlüğünden ve bireysel liberal eğitimden bahsetmenin mümkün olmadığı kanaatindeyiz.

3.6. Din ve vicdan hürriyeti:

Şüphesiz ki modern devletin kişilere tanıdığı en önde gelen haklardan biri din ve vicdan hürriyetidir. Bunu engelleyen şeyler ise devletin veya herhangi bir dini mezhebin birey üzerinde inancı dayatması, yasaklaması ya da ibadet üzerinde otorite kurması şeklindedir. Kişi neye inanacağına veya inancının gereklerini ifade özgür olduğu kadar devlet de teolojik ilkelere göre değil pozitif hukuka göre yönetilmeli ve bireyleri güvenceye almalıdır. Hobbes tüm felsefesini metafizik ve teolojiden ayrı akla ve bilime dayandıran filozof olarak devleti temellendirirken de teoloji yerine toplum sözleşmesini esas almıştır. Ağaoğulları'nın belirttiği gibi egemen devleti teoloji ile temellendirmeyen Hobbes'un, egemenliğin kullanılmasında da teolojik bilgiyi kaynak göstermeyeceği kesindir (Ağaoğulları, 2015, s. 455).

Leviathan'ın 1651 tarihli baskı kapak resminde egemenin sağ elinde kılıcı ve sol elinde asasıyla devletin tüm teşkilatlarını egemenin otoritesi altına alması ruhani iktidara indirilecek ağır darbeyi gösterir. Hobbes, Leviathan ile kilisenin ilahi egemenliğini sonlandırmakla kalmamış, diğer kamu kuruluşları gibi onu sıradan bir teşkilat haline getirmiştir. Bunun en önemli nedeni 17. yy'ın bilimsel gelişmelerine, mezhep savaşları ve acılarına tanıklık etmesidir. Dönemin İngiltere'sinde çok sayıda mezhep ve cemaatler birbirleriyle üstünlük mücadelesi içindeydi. Diğer yandan papanın iktidarının kaldırılmasına rağmen hala papanın devletin üstünde ilahi güç olarak tüm Hristiyanları yönetme hakkının olduğunu savunan kesimler mevcuttu. Papazlar ise kendilerini İsa Mesih'in görevlileri ve Tanrı'nın elçisi olarak görüyordu (Hobbes, 2020, s. 46-47). Hristiyanlığı yanlış yorumlayan din adamları monarkı ve halkı aforoz etme tehdidi ile korku uyandırma çabasıydı (Hobbes, 1998, s. 464). Bundan zarar görenler ise devlet ve halkın bizzat kendisiydi. Tüm bu gelişmeler devletin güvenliği için tehdit oluşturan

unsurlardır ve tamamen Hobbes'un siyaset felsefesinde tasavvur ettiği mutlak egemenlik görüşüne terstir. Bu nedenle fitneye sebep olan veya olmayan tüm dini fraksiyonlar devletin kontrolü altında yasalara tabi tutulmalıdır. Dinin egemenin iradesi altına alınması sayesinde insanların teolojik hissiyatlarını ifade eden dil ve çeşitliliklerde de birlik sağlayarak insanların dini konularda anlaşmazlıkları önlenecektir (Hobbes, 1998, s. 311; Durkheim, 2012, s. 48).

Hobbes'un laikliğin temel ana fikrini savunduğu gayet net ortadadır. Buradan da bireylerin inançlarında özgür olduğu sonucuna ulaşılır. Dinsel dayatmalar veya birey ve devlet üzerindeki egemenlik mücadelesi sonlandırıldığında bireyin özgürce inançlarında tercih yapması olağan bir sonuçtur. Şöyle ki Hobbes'un monarşilerde egemenin kendi inancını topluma dayatamayacağına yönelik ifadeleri inanç özgürlüğünün diğer gerekçesidir. Hobbes dünyevi iktidarın Hristiyan olmaması veya inançsız olması durumunda halkın itaat edip etmeyeceğini sorgular. Hobbes'a göre egemen kişinin kendi inancı ile egemene itaat farklı şeylerdir. Egemen inançsız dahi olsa ona direnen ve itaat etmeyen kişi Hristiyanlığın, kutsal kitabın ve havarilerin emrini çiğnemiş olur (Hobbes, 1998, s. 401). Hobbes'un vahyi referans gösterip yaptığı yoruma göre, Tanrı devletin pozitif yasalarına itaat edilmesini emretmiştir. Dünyevi egemene itaatin yanı sıra her devlette Tanrı'nın en yüksek temsilcisi olduğundan ona inanmak gereklidir. Dünyevi iktidar Tanrı yasalarını pozitif yasalara dönüştürür (Hobbes, 1998, s. 392). Bu kapsamda egemenin inancının ne olduğu önemli olmadığı gibi uyruğun inancı da mühim değildir. Devlet kendi inancını dayatamaz. Hobbes'a göre hiçbir egemen uyruklarının inancını bile bile onları baskı altında tutacak kadar akılsız değildir (Hobbes, 1998, s. 401). Sonuç olarak bireyler iyi vatandaş olma ve devlete itaatin dışında dini inançlarını yasalar kapsamında özgürce kullanabileceklerdir.

Sonuç ve Öneriler

Hobbes'a göre asıl olan devlettir. Devletin bağımsızlığı, bütünlüğü, güvenliği ve mutlaklığının üzerinde hiçbir şey yoktur. Devleti bölmeye, yok etmeye veya zayıflatmaya yönelik her türlü eylem, davranış, niyet veya düşünce düşmanlıktır ve tehditleri bertaraf etmek üzere doğa yasalarına tabi egemen her türlü hakka sahiptir. Bu nedenle güçlü ve mutlak bir devlet Hobbes'un savunduğu en önemli ilkedir. Kişilerin özgürlüğü ise devletin özgürlüğünden farklıdır. Devletin, sınırlarını pozitif yasalarla belirlediği alan içerisinde bireyler tüm haklarını özgürce kullanabilirler. Zaten özgürlük dış engelin olmadığı durumda rahatça hareket etmek demektir. Dış engel ise mutlak egemenin neyin yapılması veya neyin yapılmamasına yönelik verdiği emirler yani yasalardır. Yasaların azlığı yasakların azlığı anlamına geldiğinden, bireysel özgürlüklerin kullanımı için az sayıda yasa yapılması gerekir. Yapılan yasalar teşvik edici ve bireyi geliştirici olmakla beraber asıl amaç kamu yararını gözetmektir. Akıl bir nedenden dolayı ileride yapacağı davranışı muhakeme eder ve irade iyi olanı zorunlu olarak tercih eder. Ancak iradenin tercihi zorunlu olarak aklın çıkarımına dayansa da yasaya ve adalete aykırı tercihte de bulunabilir. Bu ise bireyin duygusal yanımlarından, ihtiraslarından ve akli doğru kullanamamasından kaynaklanır.

Bireyin en kutsal ve vazgeçilmez hakkı yaşama ve kendini koruma hakkıdır. Yaşama hakkı sözleşmeyle egemene devredilemez ve bu haktan vaz geçilemez. Egemen dahi bireyin kendini veya başkasını öldürmesini isteyemez. İsteddiği takdirde birey bu emri reddetme hakkına sahiptir. Kendisine verilen ölüm emrine karşı koyabilir ve egemene direnebilir. Tutsak düştüğünde veya hayatta kalmak için elzem olan bir şeye ulaşmak için yasayı çiğneyebilir. Kişi yaşam hakkını korudu diye yasaya aykırı davranışa da hiç kimse adalete aykırı davranışını söyleyemez.

Toplumun iyiliğini sağlamak, adaleti ve güvenliğini tesis etmek devletin ödevidir. Yasadan kaynaklı uyuşmazlık nedeniyle haksızlığa uğradığını düşünen uyruk, hakkını aramak için yargıca başvurur. Yargılama delillerle yapılır ve kanunlara uygun karar verilir. Kanunda yazmayan durumlarda yargıç inisiyatif kullanır. Yanlış dahi olsa verilen karar geçerlidir ve başka davalara emsal değildir. Ancak uyruk yanlış karara itiraz edebilir. Egemen veya yetkilendirilmiş merci itirazı karara bağlar. İtiraz hakkı aynı zamanda kamu kuruluşlarının icraatlarına karşı yapıldığı gibi kamu görevlisinin kendi kurumu tarafından yapılan haksızlıklara karşı da kullanılır. Egemenin belirlediği yetkili merci karar verir. Egemenin nihai kararı ise kesindir ve itiraz edilemez. Devlet adil yargılama ile uyuşmazlıkların çözümünden sorumludur. Adil yargılama, yeterliliğe sahip yargıçlar ile yasalar çerçevesinde eşit ve tarafsız olmakla mümkündür. Suçlara verilecek cezalar kanunda yazdığı miktarda olur ve yasada suç sayılmayan eylemler cezalandırılmaz. Suçun oluşması için yasaların yanı sıra eylemin gerçekleşmesi gereklidir. Devlete yönelik suçlara ağır cezalar verilirken hafif suçlara ise orantılı cezalar verilmelidir. Adil yargılamayı tesis edemeyen devletler toplumda nefrete ve devamında isyana yol açar.

Pozitif yasalarla beraber bireyin özel mülkiyet hakkı ortaya çıkar ve devletin güvencesinde alım-satım, mübadele esasları yasalarla belirlenir. Devletin mülkiyet üzerinde hakkı her zaman saklıdır. Bireyin mülkiyete sahip olması devletten bağımsız olduğu anlamına gelmez. Ticaret ve üretimle kazanılan mülkiyet bireyin zenginliğini artırır. Yurt içi ve yurt dışı ticaret, devletin kurallarına göre yapılır. Halk tembellikten sakınmalı ve çalışkanlığa özendirilmelidir. Tembel birinin vereceği vergi ile varlıklı

bireyin vereceği vergi eşittir. Vergi sistemi malvarlığına göre değil harcamalara göre yapılırsa israftan kaçınmak için olanak sağlanır.

Teolojik bilgi yanlış yorumlanmış ve kifayetsiz din adamlarınca mezhepler arası üstünlük çatışmaları beraberinde acı getirmiştir. Devletin üstünde ilahi iktidar tasavvuru, egemenin üstünde başka bir egemen olduğu anlamına geldiğinden dünyevi egemenlikten bahsedilemez. Bu nedenle kilise ve tüm dini cemaatler yasaya tabi olmalı, devletin kontrolünde faaliyet göstermelidir. Kutsal kitabın emri de dünyevi iktidara riayet edilmesi yönündedir. Devletin veya devleti temsil eden egemen kişinin resmi dini olabilir veya dinsiz de olabilir. Bu durum egemene itaat etmemeyi gerektirmediği gibi egemenin kendi inancını dayatması da doğru değildir. Dolayısıyla devletin veya mezheplerin baskısı ve dayatması olmadan kişi istediği inancın gereğini rahatlıkla yapmalıdır.

Hobbes'un günümüz temel insan haklarının tanıdığı özgürlükleri savunduğu ortadadır. Hatta özgürlüklerle ilgili çağını aşan ve kendisinden sonraki dönemlerin kapısını aralayan görüşlere sahiptir. Hobbes'un temel amacı devlet güvenliğini ve egemenliğin bütünlüğünü sağlamaktır. Devlet ne kadar iyi ise halk da o kadar iyidir. Birey kendi iyiliğini devletin iyiliği olarak görmeli, devletin yasaklamadığı alanda özgürce hareket etmelidir. Bireye tanınan özgürlükler kazanılmış değildir ve gerektiğinde devlet tarafından her zaman kısıtlanabilir. Bunun nedeni ise kamusal genel iyiliğin zaruretindedir. Bununla beraber Hobbes'da bireysel özgürlükler ve haklarla ilgili iki handikaptan bahsedilebilir. Birincisi düşünce özgürlüğünün kısıtlanması ve tek tip eğitim modeli, ikincisi ise mutlak güce sahip egemenin bunu suiistimal ederek halka zulmetme ihtimalidir.

İlk olarak Hobbes devletin doğa yasalarına tabi olduğunu ve hesabını Tanrı'ya vereceğini söyler (Hobbes, 1998, s. 222). Hobbes'a göre egemen, halk ile birleşip tek kişilik haline geldiğinden egemenin kötülük yapması halkın kendi kendine kötülük yaptığı anlamına gelen saçma bir durumdur. Egemenin gücü kendisinin değil halkın gücüdür, eylemleri ise bizzat halkın eylemidir. Sözleşmeyle herkes egemenin alacağı kararları en baştan kabul etmiştir. Egemeni oluşturmadaki amaç savaş durumunda duyulan güvensizlik ve korkudur. İnsanların egemenden korkusu boşadır çünkü doğa durumunda taşıdıkları korku egemenin kötülük yapacağı yönündeki korkudan daha kötü ve tehlikelidir. Ayrıca tüm gücü elinde bulunduran egemenin kötülük yapması için bir neden yoktur. Egemen uyruğuna zulmederse kendi meşruiyetini tartışmalı hale getirdiği gibi kendi sonunu da hazırlar bu da akla aykırıdır (Hobbes, 2014, s. 97; 1998, s. 138). Zulmeden egemen ise tiranlığa döner. Tiranlık sistemini ise Hobbes devlet şekli olarak kabul etmez. Egemenin uyruklara baskı uygulaması ve sert kurallar koyması uyrukların iyiliği içindir, aksi halde devlet zayıflar ve görevlerini yerine getiremez hale gelir (Ağaoğulları, 2009, s. 240).

İkinci olarak eğitimin devlet kontrolünde olması ve farklı düşüncelere imkan tanınmamasıdır. Günümüz düşünce özgürlüğü kapsamında Hobbes'un bu görüşü yetersiz kalır. Ancak dikkat edildiğinde Hobbes'un ana teması devletin egemenliğini tehdit eden zararlı düşüncelere ve bu kapsamdaki eğitime izin verilmeyeceğidir. Aksi halde devleti yıkan faktörler yavaş yavaş oluşurlar ve ileride bölücü fraksiyonlar haline gelirler. Bu nedenle devletin güçlü olması şarttır ve ona zarar verecek hiçbir şeye müsaade edilemez. Buradan varılacak sonuç tüm hak ve özgürlüklerin güçlü bir devletle güvencede tutulacağıdır. Bu ise ulus devlet yaklaşımının en önde gelen ilkesidir. Hobbes'un bireye en az mutlak egemen kadar değer verdiği ortadadır. Kişi, devlet korkusunu hissetmediği sürece devlete karşı düşmanlığa sebep olan düşüncelerin belirmesi gayet olasıdır.

Yazar Katkıları: Fikir- Ö. N. D.; Tasarım- Ö. N. D.; Denetleme- Ö. N. D., O. E.; Kaynaklar- Ö. N. D. ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi- Ö. N. D., O. E.; Analiz ve/veya Yorum- Ö. N. D.; Literatür Taraması- Ö. N. D., O. E.; Yazıyı Yazan- Ö. N. D.; Eleştirel İnceleme- O. E.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept- Ö. N. D.; Design- Ö. N. D.; Supervision- Ö. N. D., O. E.; Resources- Ö. N. D.; Data Collection and/or Processing- Ö. N. D., O. E.; Analysis and/or Interpretation- Ö. N. D.; Literature Search- Ö. N. D., O. E.; Writing Manuscript- Ö. N. D.; Critical Review- O. E.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ağaoğulları, M. A., Zabcı, Ç. Z., Ergün, R. (2009). *Kral Devletten Ulus Devlete* (2. Baskı). İmge Kitapevi.
Ağaoğulları, M.A, Akal, C.B, Kökler, L. (1994). *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı* (1. Baskı). İmge Kitapevi.

- Cevizci A. (2001). *17. yy Felsefe Tarihi* (2. Baskı). Asa Kitapevi.
- Copleston, F. (1991). *İngiliz Görgücülüğü*. (Çev.: Aziz Yardımlı). 5(ab), Idea Yayınları. (1959).
- Durkheim, E. (2012). *Hobbes Üzerine*. (Çev.: Melike Odabaş). Alfa Yayınları. (2011).
- Ebenstein, W. (2009). *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*. (Çev.: İsmet Özel). Şule Yayınları. (1962).
- Gökberk, M. (1993). *Felsefe Tarihi* (2. Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Göze, A. (1989). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler* (5. Baskı). Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Hobbes, T. (2014). *Elenta Philosophica De Cive. Yurtdaşlık Felsefesinin Temelleri*. (Çev.: Z. Deniz Zarakolu). (2. Baskı). Belge Yayınları.
- Hobbes, T. (1841). "Three Discourses: Human Nature, De Corpore Politico, Of Liberty and Necessity". (Ed.: Sir William Malesworth). *English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury, Vol 4*, John Bohn. (1640).
- Hobbes, T. (1998). *Leviathan*. (Ed.: C.A. Gaskin). Oxford: Oxford University Press. World Classic. (1651).
- Kutluay, F. (2020). *Siyasal Otorite ve Rıza*, John Locke İncelemesi. (1. Baskı). Divan Kitap.
- Özden, H. Ö., Aktaş, Z. (2017). "Thomas Hobbes'un Varlık Anlayışı". *I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Türk Dünyası Enstitüsü, 2017.
- Özden H. Ö., Elmalı O. (2014). *Yeniçağ Felsefe Tarihi* (2. Baskı). Arı Sanat Yayınevi.
- Martinich, A.P. (1999). *Hobbes, A Biography*. Cambridge University Press.
- Ross, M. G. (2009). *Starting With Hobbes*. (1st Ed.). Continuum Int. Publishing Group.
- Sarıca, M. (1983). *Siyasal Tarih* (2. Baskı), Ar Basım Yayın.
- Skinner, Q. (2018). *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük*. (Çev.: A. Emre Zeybekoğlu). Dost Kitabevi. 2008.
- Tannenbaum D.G. ve Schults D. (2013). *Siyasi Düşünce Tarihi*. (Çev.: Fatih Demirci). (8. Baskı). Adres Yayınları. (1998).
- Zarakolu, C. D. (2013). *Thomas Hobbes'un Siyaset Felsefesi*. Belge Uluslararası Yayıncılık.
- Zelyüt, S. (2010). *Dört Adalı - Hobbes- Locke- Berkeley- Hume* (2. Baskı). Doğu Batı Yayınları.